

Sayı: 14 / Aralık 2025

e-ISSN 3062-4339

Issue: 14 / December 2025

Hanefî Fıkıh Geleneğinde Muhtasarların İhtisârı Bağlamında En-Nukâye

*an-Nuqâyah in The Context of the Hanafî Mukhtasar Tradition*Fatih DOĞAN¹, Halis DEMİR²

¹ Yüksek Lisans Mezunu, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Sivas, Türkiye
M.A. Graduate, Department of Basic Islamic Studies, Institute of Social Sciences, Sivas Cumhuriyet University, Sivas, Türkiye

² Prof. Dr. Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Sivas, Türkiye
Prof. Dr., Faculty of Theology, Sivas Cumhuriyet University, Sivas, Türkiye

fatifdogan162358@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4674-0093>

halisdemir@cumhuriyet.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-4185-6553> <https://ror.org/04f81fm77>

Atıf / Citation: Doğan, Fatih – Demir, Halis. "Hanefî Muhtasar Geleneği Bağlamında en-Nukâye." *Bitlis İlahiyat Dergisi* 14 (Aralık, 2025), 38-55.

ÖZET

Geliş Tarihi: 09.06.2025
Kabul Tarihi: 12.12.2025
Yayın Tarihi: 15.12.2025

Bu çalışmada, Hanefî muhtasar geleneğinde önemli yeri olan Sadrüşşerîa es- Sâni'nin (ö. 747/1346) en-Nukâye veya Muhtasaru'l-Vikâye adıyla bilinen eseri merkeze alınarak ihtisâr kavramı ele alınmıştır. Bazı muhtasar eserler zamanla kısaltılarak yeni bir fıkhi edebi tür oluşturulmuştur. Muhtasarlar yazılışları, amaçları ve muhtevaları sebebiyle çalışmalara konu olmuş, bu hususta hatırı sayılır birikim ortaya çıkmıştır. Bu muhtasarların kısaltılmasıyla oluşan ihtisâr konusunda yeteri kadar çalışma kaleme alınmamıştır. Bu makalede muhtasar ve ihtisâr serüvenini göstermek adına; Mergînânî'nin (ö. 593/1197) el-Hidâye; sonra Sadrüşşerîa el-Evvel'in (ö. 730/1329-30) özetleyerek hazırladığı Vikâyetü'r-rivâye fî mesâilî'l-Hidâye ve Sadrüşşerîa es- Sâni'nin (ö. 747/1346) daha da kısaltarak hazırladığı en-Nukâye eserlerindeki vedîa konusu üzerinde mukayese edilecektir. Bu eserlerden Vikâyetü'r-rivâye fî mesâilî'l-Hidâye ve en-Nukâye bir eser dikkate alınarak özetlenmiş yani ihtisâr edilmiştir. El-Hidâye, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) el-Câmi' u's-sağîr'ini ve Kudûrî'nin el-Muhtasar'dan derlenerek oluşturulmuş muhtasardır. Vikâyetü'r-rivâye fî mesâilî'l-Hidâye ve en-Nukâye özet bir eserden tekrar özetlenerek meydana getirilmiştir. Biz iki esere ihtisâr yani özetin özeti tabirini kullanmanın uygun olacağını düşünüyoruz.

Anahtar Kelimeler:

İslam hukuku, Muhtasar, Sadrüşşerîa es- Sâni, en-Nukâye, muhtasaru'l-Vikâye

ABSTRACT

Date of Submission: 09.06.2025
Date of Acceptance: 12.12.2025
Date of Publication: 15.12.2025

In this study, the concept of "ihtisâr" (abbreviation) is examined, focusing on the work titled "or "Muhtasaru'l-Vikâye" by Sadrüşşerîa es-Sâni (d. 747/1346), which holds a significant place in the tradition of Hanafî muhtasar. Over time, some muhtasar works have been shortened, creating a new juristic literary genre. al-Muhtasar texts have been the subject of various studies owing to their composition, purposes, and contents, leading to a considerable accumulation of knowledge in this area. However, there has not been enough research on the al-Nuqâya concept of ihtisâr that emerges from the abbreviation of these muhtasar works. In this article, in order to illustrate the journey of muhtasar and ihtisâr, a comparison will be made on the topic of "vedîa" across several texts: Mergînânî's (d. 593/1197) "al-Hidâya", followed by Sadrüşşerîa el-Evvel's (d. 730/1329-30) summarized work "Wiqâyat al-Riwâya fî Masâ'il al-Hidâya", and finally Sadrüşşerîa es-Sâni's (d. 747/1346) even further abbreviated "en-Nukâye". The works Wîqâyat al-Riwâya fî Masâ'il al-Hidâya and al-Nuqâya have been created by summarizing one work, meaning they have been subjected to ihtisâr. "al-Hidâya" is a muhtasar derived from "al-Jâmi' al-Şaghîr" by Muhammad b. Hasan eş-Şeybânî (d. 189/805) and "Kudûrî's el-Muhtasar". "Wîqâyat al-Riwâya fî Masâ'il al-Hidâya" and "al-Nuqâya" are created by summarizing a concise work. We believe that using the term "ihtisâr" or "the summary of the summary" for these two works would be appropriate.

Keywords:

Islamic law, Mukhtasar, Sadrüşşerîa es- Sâni, en-Nukâye muhtasaru'l-Vikâye.

Değerlendirme (Peer-Review)	Çift Taraflı Körleme / En az İki Dış Hakem / Double-Blind Peer Review / At Least Two External Reviewers
Etik Beyan (Ethical Statement)	Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/ yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. For complaint: bider@beu.edu.tr
Benzerlik Taraması (Plagiarism Checks)	Turnitin
Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest)	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.
Telif Hakkı ve Lisans (Copyright & License)	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptir ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Hanefî fûrû-ı fıkıh eserlerinden Mergînânî'nin *el-Hidâye şerhi Bidâdeyeti'l- mübtedî'sini*, Sadrüşşerîa el-Evvel ihtisâr ederek *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâilî'l-Hidâye* isimli eseri kaleme almıştır. Eser, medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş, metni ezberletilmiş, üzerine şerhler yazılmıştır. Bu eserin ezberlemesinde zorluk çekildiğini gören Sadrüşşerîa es-Sânî söz konusu metni ihtisâr ederek *en-Nukâye*'yi kaleme almıştır.¹ Bu eserlerin karşılaştırmalı incelenmesi ihtisâr literatürünün gelişimine katkı sağlayacaktır. Zira günümüzde fıkıh muhtasarlarına yönelik yapılan çalışmalar, bir muhtasarın tanıtımı veya muhtasar kavramı çerçevesinde yoğunlaşmaktadır.

Makalemizde ilk olarak Hanefî muhtasar literatürü hakkında bilgi verilmiştir. Bu başlık kapsamında *el-Hidâye*, ardından bu eserin ihtisârı *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâilî'l-Hidâye* ve bu eserin de ihtisârı *en-Nukâye* diğer adıyla *muhtasaru'l-Vikâye* eserlerindeki Vedîa² konusu karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Eserler, 24 madde kapsamında üslup ve yöntemleri bakımından karşılaştırılmıştır.

Makalemizin hazırlanmasında Eyyüp Said Kaya³, Ali Öztürk⁴, Orazsahet Orazov⁵, Mehmet Boynukalın⁶, Ömer Faruk Atan'ın⁷ ve Najib Muhsin Shakır⁸ çalışmalarından istifade edilmiştir. Çalışmamızda muhtasarların ihtisârında takip edilen metotları ortaya çıkartmaya çalıştık.

1. Hanefî Literatüründe Muhtasar Çalışmaları

Fûrû-ı fıkıh eserleri ibadetler, muamelat, ukûbat ve miras bölümlerinden oluşmaktadır. Sarf, nahiv, belâgat, ayet ve hadis gibi alanlarda da bilgiler ihtiva etmektedir. Bu ilk dönem metinlerin istifadeye sunulmasını bazen zorlaştırmakta, bazen de asıl gayesinden uzaklaşmasına sebep olmaktadır. Bu zorlukları bertaraf etmek ve okuyucuya sade, öz bilgileri sunmak amacıyla "Muhtasar" eserler telif edilmiştir. Hanefî mezhebinde bu eserlere ilk olarak Ebû Ca'fer et-Tahâvî Ahmed b. Muhammed b. Selâme'nin (ö. 321/933) ve Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî'nin (ö. 428/1037) *Muhtasar*'ları örnek verilebilir.⁹

Hicrî dördüncü asırdan itibaren kaleme alınan muhtasarların telifinde, talebelerin eğitim sürecini kolaylaştırmak amacıyla bazı kısımları çıkarılmış, kapalı ifadeler sade ve anlaşılabilir bir şekilde açıklanmıştır. Hacmi artıran isnad zincirleri azaltılmış, bilgi akışını sekteye uğratan unsurlar ortadan kaldırılmıştır. İlmi birikimi yeterli olmayan okuyucuların zorlanabileceği bölümler çıkarılmış, eserlerin sonraki nesillere hitap edebilmesi sağlanmıştır. Muhtasar eserler, zamanla ezberlenmeye başlanmıştır. Bazı âlimler, talebelerin bu metinleri ezberlemede zorlandıklarını fark edince, eserleri sadeleştirerek yeni muhtasar metni geliştirmişlerdir.¹⁰

¹ Murteza Bedir, "Vikâyetü'r-Rivâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/106.

² Vedîa: Sözlükte "bırakmak" veya "terk etmek" anlamına gelen vd'a kökünden türeyen "vedîa," fıkıh alanında bir şahsın koruma amacıyla bir malı devretmesini ve bu şekilde bırakılan malı ifade etmektedir. Bu terimin ikinci anlamda kullanımı daha yaygın bir şekilde yer bulmaktadır. Vedîa, fıkıhın muâmelât bölümünde güven esasına dayalı olarak gerçekleştirilen emanet akitleri arasında, kendine özgü bir akid türü olarak değerlendirilmiştir. (Mustafa Yıldırım, "Vedîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/596.)

³ Eyyüp Said Kaya, "Muhtasar (Fıkıh)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/61.

⁴ Ali Öztürk, "İslam Hukukunda Telif Yöntemi ve Türü Olarak İhtisar ve Muhtasarlar", *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* 8 /2 (Aralık 2023), 1482- 1501.

⁵ Orazsahet Orazov, "Muhtasar Metinlerin Hanefî Literatürü İçindeki Yeri", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Haziran 2018), 151.

⁶ Mehmet Boynukalın, "Hanefî Usûl Muhtasarlarının Gelişimi: (I) Usûlü'l-Pezdevî ve Hanefî Usûlündeki Yeri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 30 (Kasım 2017), 487- 526.

⁷ Ömer Faruk Atan, "Hanefî Literatüründe Muhtasarlar ve Metinler" *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2016).

⁸ Najib Muhsin Shakır, *Sadru'sh-Şerîa Es-Sânî'nin En-Nukâye Adlı Eserinin Tahkiki* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 22.

⁹ Eyyüp Said Kaya, "Muhtasar (Fıkıh)", 31/61.

¹⁰ Eyyüp Said Kaya, "Muhtasar (Fıkıh)", 31/61.

Muhtasarlarda müellifler, doğrudan ya da belirli eserler aracılığıyla mevcut fıkhi bilgiyi ve ihtisâra konu olan kitapları dönemlerine kadar ulaşan birikimlerinden yararlanarak kendi bakış açısıyla yorumlamakta ve vardığı sonuçları eserine yansıtmaktadır. Metni sadeleştirmeye yönelik bazı istisnalar dışında muhtasarda bilgi özetlenirken aynı zamanda değerlendirme süreçlerine de tabi tutulmaktadır. Konuların düzenlenmesi, eksikliklerin giderilmesi, hatalı bilgi ve rivayetlerin düzeltilmesi ile sahih ve râcih görüşlerin belirlenmesi gibi çeşitli ilmi faaliyetler yürütülmektedir. Bu süreç tasnif, tertip, ikmâl, tashih ve tercih gibi kavramlarla ifade edilmiştir. Muhtasar müellifi, üslubunu ve ilmi anlayışını esere yansıtarak kendine özgü özelliklere sahip yeni bir çalışma ortaya koymaktadır. Telif sürecinin şekline veya örneklerine dayanarak yapılan genel değerlendirmeler muhtasarı anlamada yanıltıcı bazı sonuçlara yol açabilir. Fıkıh ihtisârının bir süreç olduğunu göz önünde bulundurmak suretiyle muhtasarı kendi bağlamı içinde analiz etmek; ait olduğu mezhep literatüründeki konumunu incelemek ve dönemin ihtiyaçlarına verdiği cevabı tanımlamak daha sağlıklı bir yaklaşım olacaktır. İlk kaleme alınanlardan son muhtasarlara kadar fıkıh ihtisâr süreci boyunca mezheplerin gelişimine dair iz sürmek mümkündür. Muhtasarlardan her biri ait olduğu mezhepte ilmi ve pratik değer taşımaktadır denilebilir.¹¹

İhtisâr faaliyetlerinin sebeplerini şu şekilde sıralamak mümkündür: 1. Ders kitabı olarak okutulan eserlerde öğrenci için gereksiz ikincil derecede önemli görülen kısımların çıkarılması, anlaşılmayan noktaların açık ve özlü biçimde ifade edilmesi. 2. Bazı eserlerde yer alan bilgilerin isnad zinciri hacimlerinin kabarmasına yol açarak bilgi akışının kesintiye uğraması. 3. Bir kısım eserlerin konuları belli bir kültür düzeyine sahip okuyucular tarafından güçlükle anlaşılması. 4. Bazı eserlerin bir kısım muhtevasının sonraki devirlerin insanlarına hitap etmez duruma gelmesi.¹²

Bir ihtisârın serüvenini tanıtmak amacıyla, Mergînânî'nin *el-Hidâye*'si, Sadrüşşerîa el-Evvel'in *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâ'ili'l-Hidâye*'si ve Sadrüşşerîa es-Sânî'nin kaleme aldığı *en-Nukâye muhtasarü'l-Vikâye*'side vedîa konusu karşılaştırılmıştır.

1.1. el- Hidâye

Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el- Mergînânî¹³ (ö. 593/1197) Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) *el-Câmi' u's-sağîr* ile Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî'nin (ö. 428/1037) *el-Muhtasar*'ını birleştirerek "*Bidâyetü'l-mübtedî*" adlı eseri kaleme almıştır. Mergînânî, "*Kifâyetü'l-müntehî*" adıyla bu eseri şerh etmiş, ancak şerhin hacmi genişleyince bunu ihtisâr ederek *el-Hidâye*'yi kaleme almıştır. *Bidâyetü'l-mübtedî* eseri için şerh, *Kifâyetü'l-müntehî* eseri için ise muhtasar bir eser denilmektedir. *el-Hidâye*'nin tertibinde *el-Câmi' u's-sağîr*'in esas alınmakla birlikte bazı yapısal farklılıklar mevcuttur. *el-Câmi' u's-sağîr*, kırk bölümden oluşurken *el-Hidâye*'de bölüm sayısı elli altıya çıkmıştır. Mergînânî, konuları işlerken önce *el-Muhtasar*'daki meseleler ele almış, ardından *el-Câmi' u's-sağîr*'deki meselelere yer vermiştir. İki eser arasında ihtilaflı konuda, *el-Câmi' u's-sağîr*'den yapılan iktibasları işaret etmiştir. Müellif, sırasıyla Ebû Hanîfe'nin, Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin görüşlerini sunmuş, Züfer b. Hüzeyl'in görüşlerine de değinmiştir.¹⁴

Mergînânî'nin vedîa özelinde izlediği yöntemleri şöyle sıralayabiliriz:

¹¹ Ali Öztürk, "İslam Hukukunda Telif Yöntemi ve Türü Olarak İhtisar ve Muhtasarlara", 1482.

¹² İsmail Durmuş, "Muhtasar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 31/, 57-59.

¹³ Mergînânî, Mâverâünnehir'de Fergana bölgesine bağlı Mergînân şehrinin Rîştân köyünde 511'de (1117) yılında doğmuştur.

Mergînânî, Ebû Hafs Ömer b. Ali ez-Zenderâmasî, Necmeddin en-Nesefî, Sadrüşşehîd, Ziyâeddin Muhammed b. Hüseyin el-Bendenîcî, Osman b. Ali el-Bîkendî, Ebû Muhammed Ziyâeddin Sâid b. Es'ad el-Mergînânî ve Kıvâmüddin Ahmed b. Abdürreşîd el-Buhârî gibi hocalardan ilim tahsil etmiştir. Öğrencileri arasında oğulları Celâleddin Muhammed ve Nizâmeddin Ömer, Şemsüleimme el-Kerderî, Celâleddin Mahmûd b. Hüseyin el-Üsrûşenî ve Zernûcî gibi âlimler bulunmaktadır. 593'te (1197) vefat etmiştir. (bk. Ferhat Koca, "Mergînânî, Burhâneddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/182.)

¹⁴ Cengiz Kallek, "el-Hidâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/471; Ali Köse-Halis Demir, "Mergînânî'nin el-Hidâye Adlı Eserine Dair Literatür Araştırması: Kapsam, Önem ve Katkıları", *İslam Hukuku Araştırmalar Dergisi* 45/1 (Haziran 2025), 623 – 666.

1. **Muhteva:** Vedîa konusu beş sayfada 2192 karakterle ele alınmıştır.¹⁵
2. **Tertip:** Konuların takdiminde kaynak olarak Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Câmi 'u's-sağîr*'i esas alınmıştır.
3. **Anlatım tarzı:** Cümle yapısında konunun daha iyi kavranabilmesi için itnâb¹⁶ anlatım tarzı benimsenmiştir.
4. **Cümle yapısı:** Cümleler malum ve sülasi mücerred fiil kalıpları ile kurulmuştur.
5. **Sentaks:** Kelimeler gramer açısından değerlendirilmemiştir.
6. **Şart edatları:** Cümleler “ إن, من, إذا ” şart-cevap şeklinde kurulmuştur. Örneğin; “*sahibi emaneti istediğinde emanetçi teslim etmeye güç yetirdiği halde engel olursa, malı tazmin eder.*”¹⁷ / *فإن طلبها صاحبها فمنعها / وهو يقدر على تسليمها : ضمنها*
7. **Atıf harfleri:** Cümlelerde atıf harfleri kullanılmamıştır.
8. **Gerekçe:** Hükümler gerekçeleriyle açıklanmıştır. Örneğin; *çünkü malik elindekine razıdır.*¹⁸ / *لأن المالك / رضي بيده*¹⁹
9. **Tanım:** Kavramların tanımları yapılmamıştır. Kısaltma için kavram ve isim kullanılmıştır. Örneğin; “*Mude' / المودع*” kavramı, (*kendisine emanet bırakılan kişiye verilen isimdir.*²⁰ / *هو اسم لمن يودع / عليه*) açıklamasına gitmeden doğrudan isim verilmiştir.
10. **Takdim-tehir:** Cümlede takdim ve tehir yapılarak okuyucunun dikkati hükme çekilmiştir. Örneğin; *Emanetçi taşınması zahmetli veya taşınması zahmetli olmayan mallarla yolculuğa çıkabilir.*²¹ / *وللمودع أن يسافر بالوديعة وإن كان لها حمل ومونة*
11. **İsim- zamir:** Zamir kullanımı yerine isim kullanımı tercih edilmiştir. Örneğin; “*Vedîa, mûde' elinde emanettir.*”²² / *الوديعة أمانة في يد المودع*
12. **Takviye:** Aynı manayı destekleyen örneklere yer verilmiştir. Örneğin; *Beyaz para ile beyaz paranın, siyah para ile siyah paranın, buğday ile buğdayın ve arpa ile arpanın karışması gibi...*²³ / *مثل أن يخلط الدراهم / بالبيض بالسود، والحنطة بالسود، والشعير بالشعير “البيض* Aynı cins iki şeyin karışması gibi diyerek geçmek yerine birkaç örnekle açıklamıştır.
13. **İktibas:** Konu incelenirken önce *el-Muhtasar*'dan, ardından *el- Câmîs'sağîr*'den meselelere yer verilmiş, ihtilâf durumunda *Câmîs'sağîr*'den de metin paylaşılarak iki metin arasındaki farklar aktarılmıştır. Örneğin; *Câmîs'sağîr'de: Emaneti bırakan emaneti ailesinden birine teslim etmesini yasaklasa da emanetçi de ailesinden birine emaneti teslim etse tazmin gerekmez.*²⁴ / *وفي الجامع الصغير: إذا نهأه أن / أحد من عياله ، فدفعها إلى من لا بد منه : لا يضمن يدفعها إلى*
14. **Delil:** Ayet ve hadislerle konu pekiştirilmiş, ayet ve hadis sunulmadığında tali deliller getirilmiştir. Örneğin; “*Peygamberimiz (as), ödünç alan ve emanet bırakan kişinin kastı olmadan helak olan malda tazmin yoktur, buyurmuştur.*”²⁵ / *ليس على المستعير غير المغل ضمان ، ولا على المستودع / غير المغل ضمان*

“ولأن بالناس حاجة إلى الاستيداع / Toplumun emanet bırakmaya ihtiyacı vardır”

¹⁵ Merginânî, Alî b. Ebû Bekr b. Abdu'l-Celîl, *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*. (İskenderiyye-Mısır: Daru'l-Selâm, 2021/1433), 3/1241-1247.

¹⁶ Itnâb: Bir düşüncenin gereğinden fazla sözle ifade edilmesi anlamında belâgat (meânî) terimidir. (bk. İsmail Durmuş, “İtnâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/215-219.)

¹⁷ Merginânî, 3/ 1241.

¹⁸ Merginânî, 3/ 1241.

¹⁹ Arapçada (ل) ta'lil için kullanılır. Bu harfle cümlelerin gerekçesi ortaya konur. Bununla birlikte (إن) tekid edatıyla cümle pekiştirilmiştir. (bk. Nusrettin Bolelli, *Belâgat Beyan- Meânî- Bedî' İlimleri Arap Edebiyatı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 15. Baskı 1983, 584.)

²⁰ Merginânî, 3/ 1241.

²¹ Merginânî, 3/ 1243.

²² Merginânî, 3/ 1241.

²³ Merginânî, 3/ 1241.

²⁴ Merginânî, 3/ 1245.

²⁵ Merginânî, 3/ 1241.

15. **Örnek:** Çokça örnek verilmiştir. Böylece konu anlaşılır hale getirilmiştir. Örneğin; “*Birisinin başkasına bin dirhem borcu olduğu halde birilerinin yanında bin dirhem emaneti olsa ve borçlu bunu emanetçiden istese, emanetçi malı ona teslim etmez.*”²⁶ / إذا كان له ألف درهم وديعة عند إنسان وعليه ألف غيره ؛ فلغريمه أن يأخذه إذا ظفر به ، وليس للموقع أن يدفعه إليه
16. **Konuların ayrıntıları:** Vedîa kapsamındaki meseleler ayrıntılı aktarılmıştır. Örneğin; “*Emanetçi, taşınabilir veya taşınması zahmetli emaneti yolculukta yanında götürür.*”²⁷ / وللمودع أن يسافر بالوديعة وإن كان لها / حمل ومؤنة
17. **Kullanılan kelimeler:** Cümlelerin anlamını kapalı hale getirme ihtimalini ortadan kaldırmak amacıyla kelime kullanımından kaçınılmamıştır. Örneğin; “*Emanet sahibi malını emanetçiye teslim ederken hanımına veya aileden birine teslim dediğinde teslim ederse tazmin etmez.*”²⁸ / وإذا قال صاحب الوديعة / إلى أحد من عياله..... للمودع لا تسلمها إلى زوجتك فسلمها إليها : لا يضمن
18. **Farklı konularla irtibat kurma:** Vedîa konusunu akit ve vekâlet gibi hukuk meseleleriyle ilişkili tahlil gerçekleştirilmiştir. Örneğin; “*Emanet bırakılan tarafından yapılan inkar, alışverişte iki taraftan birisinin ve vekilin vekaletini inkar etmesi gibi feshtir.*”²⁹ / والجود فسخ من جهة المودع ، كجود الوكيل الوكالة وجود / أحد المتعاقدين البيع
19. **Kaideler:** Hükümler külli kaidelerle desteklenmiştir. Örneğin; “*Az çoğa tabidir.*”³⁰ / “الأقلُّ تابعاً للأكثر
20. **Mezhep içi tercih:** Tercih edilen görüş, varsa ardından itiraz edenlerin görüşlerine yer verilmiştir. Örneğin; “*“عند أبي حنيفة (رحمه الله) . وقال “ önce İmâm Ebu Hanîfe’nin görüşünün ardından İmâm-ı Züfer, Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed’in görüşleri sıralanmıştır.*”
21. **Mezhep içi ihtilaf:** İmâm-ı Âzam, İmâm-ı Züfer, Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed’in görüşleri ve aralarındaki ihtilaflar detaylı zikredilmiş; gerekçeleri açıklanarak tartışmalara ışık tutulmuştur. Örneğin; *Sahibinden başkasına emaneti vermekten geri dursa tazmin etmez. Ebu Yusuf’a göre tazmin eder. İmâm Züfer’e göre tazmin eder. Çünkü başkasına engel olmak koruma anlamındadır.*³¹ / ولو جدها عند غير صاحبها لا يضمنها عند أبي يوسف (رحمه الله) خلافاً لزفر (رحمه الله) لأن الجود عند غيره من باب الحفظ
22. **Müellifin tercihi:** Müellif, mezhep İmâmlarının görüşlerini sunduktan sonra “*قلنا / Bize göre ve لنا / Söyledik*” lafızlarıyla kendi tercihini ifade etmiştir. Örneğin; “*kendisine emanet bırakılanın malı vermede zorlama zorunluluğu yoktur. deriz.*”³² / قلنا : ليس من ضرورته أن يجبر المودع على الدفع
23. **Diğer mezhepler:** İmâm Şâfiî’nin görüşleri iktibas edilerek mezhepler arası ihtilaflar ele alınmış, muhalif görüşlerin delillerine yer verilmiştir. Örneğin; “*tazminden kurtulamaz.*”³³ / قال الشافعي: لا يبرأ عن
24. **Müteahhirun fakihler:** Hanefî mezhebi alimlerinden Ebû Bekr Ahmed b. Ömer (Amr) b. Müheyr el-Hassâf eş-Şeybânî (ö. 261/875)³⁴ ve Alî b. Muhammed el-Pezdevî (ö. 482/1089)³⁵ görüşlerine

²⁶ Merginânî, 3/ 1246.

²⁷ Merginânî, 3/ 1243.

²⁸ Merginânî, 3/ 1245.

²⁹ Merginânî, 3/ 1243.

³⁰ Merginânî, 3/ 1242.

³¹ Merginânî, 3/ 1243.

³² Merginânî, 3/ 1243.

³³ Merginânî, 3/ 1243.

³⁴ Ayakkabıcılık mesleğinden dolayı “Hassâf” lakabıyla anılmıştır. Babası Ömer b. Müheyr’den ilim tahsil etmiştir. Bağdat’ta vefat etmiştir. *Edebü’l-kâdî ahkâmü’l-vakf (Ahkâmü’l-evkâf), Kitâbü’l-hiyel başlıca eserlerindendir.* (bk. Abdülvehhab Öztürk, “Hassâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/395.)

³⁵ 400/1010’da Pezde’de doğmuştur. Şemsü’l-eimme el-Halvânî’den ilim tahsilini tamamlamıştır. Buhârâ ve Sermekant’ta ilmî faaliyetlerini sürdürmüştür. 482/1089’da Kış (Şehrisebz) şehrinde vefat etmiştir. (bk. Murteza Bedir - Ferhat Koca, “Pezdevî, Ebü’l-Usr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/264-265.)

delilleriyle beraber yer verilmiştir. Örneğin; İmâm-ı Pezdevî *şerhu Câmi'u'ssağîr*'de şöyle zikretmiştir: İkincisi yemin eder. / ذكر الإمام علي الزدوي في شرح الجامع الصغير: أنه يحلف الثاني³⁶

1.2. Vikâyetü'r-rivâye fî mesâilî'l-Hidâye

Burhânüşşerîa Mahmûd b. Sadrüşşerîa el-Evvel bu eseri *el-Hidâye*'deki meselelerden derlemiştir. Bu eserinde *el-Hidâye*'deki delilleri çıkararak meseleleri özetlemiştir. Eserde, müteahhirîn dönemine ait edebi bir üslup benimsenmiştir. Metin bir meseleyi açıklamak amacıyla değil, mezhep doktrinini ezberlenebilir şekle kavuşturmak gayesiyle kaleme alınmıştır.³⁷

Burhânüşşerîa'nın vedîa özelinde *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâilî'l-Hidâye*'de izlediği yöntemleri şöyle sıralayabiliriz:

1. **Muhteva:** Vedîa konusu bir sayfada 205 karakterle ele alınmıştır. ³⁸
2. **Tertip:** *Bidâyetü'l-mübtedî'* nin metni esas alınmıştır.
3. **Anlatım tarzı:** Cümleler, okuyucuya net ve doğru bilgi vermek amacıyla müsâvât³⁹ tarzında oluşturulmuştur.
4. **Cümle yapısı:** Cümleler malum ve sülasi mücerred fiillerden kurulmuştur. Örneğin; “إِنْ حَبَسَهَا”
5. **Sentaks:** Kelimeler gramer açısından değerlendirilmemiştir.
6. **Şart Edatları:** Metinde “إِنْ، لَوْ، إِذَا” şart edatları kullanılmış, şart-cevap cümlelerine sıklıkla yer verilmiştir. Örneğin; “Emanetçi, emaneti teslim etmeye gücü varken” / “وَأِنْ حَبَسَهَا بَعْدَ طَلَبِ رَبِّهَا قَادِرًا عَلَى التَّسْلِيمِ”⁴⁰
7. **Atıf Harfleri:** Cümleler atıf harfleri ile birbirine bağlanmış ve yeni cümle kurmaktan kaçınılmıştır. Örneğin; “mal sahibi malı istediğinde geri durursa veya mal yanında inkar edip sonra kabul ederse veya ayrılmayacak şekilde malı karıştırırsa”⁴¹ / “أَوْ جَدَّهَا مَعَهُ، ثُمَّ أَقْرَبَهَا أَوْ لَا، أَوْ خَلَطَ بِمَالِهِ حَتَّى لَا تَمَيَّزَ”
8. **Gerekçe:** Gerekçeli cümleler kullanılmamıştır.
9. **Tanım:** Metinde kavram ve isim kullanılmıştır. Tanım yapılmamıştır. Örneğin; “Mude' / المودع” kavramı geride geçtiği gibi kullanılmıştır.
10. **Takdim- tehir:** Cümlede takdim ve tehir ile okuyucunun dikkati hükme çekilmiştir. Örneğin; *Emaneti kendisi ve ailesinin koruması gerekir.* / “وَلَهُ حِفْظُهَا بِنَفْسِهِ وَ عِيَالِهِ”⁴²
11. **İsim- zamir:** *el-Hidâye*'ye nazaran isim yerine zamir kullanılmıştır. Örneğin; “Onun için olanı sadece ona emanet etse / أَنَّهُ لَهُ أَوْ دَعَا إِلَيْهَا”
12. **Takviye:** Aynı manayı destekleyen örneklere yer verilmemiştir. Örneğin; “خَلَطَ بِمَالِهِ حَتَّى لَا تَمَيَّزَ” / *ayrılmayacak bir malla karışsa*” şeklinde örnek vermeden konu geçilmiştir.
13. **İktibas:** Başka kitaptan metin paylaşılmamıştır.
14. **Delil:** Delil sunulmamış, doğrudan hükümler aktarılmıştır.
15. **Örnek:** Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için farklı örneklendirmelere başvurulmamıştır.

³⁶ Merginânî, 3/ 1247.

³⁷ Murteza Bedir, “Vikâyetü'r-Rivâye”, 43/106; Halis Demir, “Hanefî Fakihî Burhânüşşerîa'nın Vikâye Adlı Eserinin el-Înâye fî Şerhi Vikâyetü'r-Rivâye Kümenatî Şerhi”, *Uluslararası Geçmişten Günümüze Tokat'ta İlmî ve Kültürel Hayat Sempozyumu: Bildiriler*, (İslam Araştırmalar Merkezi, 2018), 1/180-204.

³⁸ Burhânüşşerîa Mahmûd b. Sadrüşşerîa el-Evvel, *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâilî'l-Hidâye*, Hazırlayan Ömer Faruk Atan, İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2021, 173.

³⁹ Müsâvât: katedilen herhangi bir manayı kendisine eşit miktarda kelimelerle ifade etme anlamında belâgat (meânî) terimidir. (Nusrettin Bolelli, *Belâgat Beyan- Meânî- Bedî' İlmleri Arap Edebiyatı*, 385.

⁴⁰ Ömer Faruk Atan, *Vikâye*, 173.

⁴¹ Ömer Faruk Atan, *Vikâye*, 173.

⁴² Ömer Faruk Atan, *Vikâye*, 173.

16. **Konuların Ayrıntıları:** Meseleler genel manayı kapsayan kelimelerle aktarılmıştır. Örneğin; “*emanetçi emaneti yanında götürür*”⁴³ / والسفر بها” *el-Hidâye*’de taşınabilir veya taşınması zahmetli olan malları yanında götürür ifadesi varken bu metinde konu sadece sefer kelimesiyle aktarılmıştır.
17. **Kullanılan Kelimeler:** Cümle içerisinde manayı kapalı hale getirme ihtimali olan isim tercih edilmiştir. Örneğin; “*Kendisi için zorunlu veya zorunlu olmayan kişilere emaneti bırakırsa tazmin eder*.”⁴⁴ / دفع إلى من له منه بدّ ضمن، وإلى من لا بدّ له منه *el-Hidâye*’de karısı veya ailesinden birisi diye ifade edilen kelimeler burada kendisi için zorunlu olarak ifade edilmiştir.
18. **Farklı Konularla irtibat:** Vedîa, farklı hukuk meseleleri ile ilişkilendirilmemiştir.
19. **Kaideler:** Vedîa konusu kaide veya kuralla desteklenmemiştir.
20. **Mezhep İç Tercih:** Tercih edilen görüş bildirilmiş, itirazlara yer verilmemiştir.
21. **Mezhep İç İhtilaf:** Mezhep içinde ihtilaflı meselelere yer verilmemiştir.
22. **Müellifin Tercihi:** Müellifin şahsi görüşleri ya da mezhep imâmlarının düşünceleri aktarılmamıştır.
23. **Diğer Mezhepler:** Diğer mezheplerin görüşlerine yer verilmemiştir.
24. **Müteahhirun Fakihler:** Mezhep imâmlarının dışında âlimlerin görüşüne yer verilmemiştir.

1.3. en-Nukâye

“Nukâye” kelimesi sözlükte, “özet” veya “özlü bilgiler” anlamına gelir. Eser, fûrû-ı fıkıh konularını kısa ve özlü şekilde ele aldığı için bu ismi almıştır. Müellif, eserin adıyla ilgili doğrudan açıklama yapmamıştır.⁴⁵ Eser *Muhtasarü'l-Vikâye* şeklinde de ifade edilmiştir.⁴⁶

Meselelerle ilgili doğrudan hüküm sunulmuş ve delillere yer verilmemiştir. Metin sistematik şekilde düzenlenmiş, veciz dil kullanılmıştır. Bu yöntem de öğrencilerin metnin kolay ezberlemelerini sağlamıştır. Sadrüşşerîa es-Sânî’nin dedesi ve aynı zamanda hocası Burhânüşşerîa, “*Vikâyetü’r-rivâye fî mesâilî’l-Hidâye*” adlı eseri torunun ezberlemesi için yazdığı kaydedilmektedir. Bazı öğrenciler kitabı ezberlemekte zorlanınca, Sadrüşşerîa es-Sânî, “*Vikâye*”yi kısaltarak daha kolay ezberlenebilecek hale getirmiştir.⁴⁷

en-Nukâye, fıkıh muhtasarlارının üslubuna uygun yöntemle kaleme alınmıştır. Müellifin açıklamaları ve esere dair bazı değerlendirmeleri dikkate alarak, kitabın yöntemini şu şekilde özetlemek mümkündür:⁴⁸

1. **Tertip:** Taharet konusuyla başlanmış, hünsa konusuyla bitirilmiştir
2. **İç tasnifi:** Eser, fıkıh konularına göre *kitâb*, *bâb* ve *fasıl* şeklinde bölümlere ayrılmıştır. Ana konular bölümlere, bu bölümler alt başlıklara ayrılmıştır.
3. **Kapsam:** Tâcüşşerîa’nın kitabındaki tüm meselelere yer verilmemiştir.⁴⁹
4. **Tasnifi:** Kitabın konularında, temel metni *el-Vikâye* birebir takip edilmemiş, bazı konuların takdim ve tehir yapılarak sırası değiştirilmiştir.⁵⁰
5. **Konuları işleme:** Özet konular, yer yer anlaşılması güç olabilecek derecededir. Örneğin; *Erkeğin hastalığının bulunmasını şart koşar ve onun veya kadının hareketine bağlarsa, mirası alır. Kadına erkeğe veya ikisinin dışındaki bir şeye ihtiyacı vardır.*⁵¹ / يشرط ووجد في مرضه، تراث إن علق بفعله أو بفعلها، ولا بد لها منه أو بخيرهما

⁴³ Ömer Faruk Atan, *Vikâye*, 173.

⁴⁴ Ömer Faruk Atan, *Vikâye*, 173.

⁴⁵ Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdillâh el-Kostantinî, *Keşfü’z-zûnûn an esami’l kütûbi ve’l-fünûn* (Beyrut-Lübnan: Daru’l-Fikr, 1419), 5, 250.

⁴⁶ Najib Muhsin Shakır, *Sadru’s-Şerîa Es-Sânî’nin En-Nukâye Adlı Eserinin Tahkiki* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 22.

⁴⁷ Murteza Bedir, “*Vikâyetü’r-Rivâye*”, 43/106.

⁴⁸ Najib Muhsin Shakır, *Sadru’s-Şerîa Es-Sânî’nin En-Nukâye Adlı Eserinin Tahkiki*, 25.

⁴⁹ Najib Muhsin Shakır, *Sadru’s-Şerîa Es-Sânî’nin En-Nukâye Adlı Eserinin Tahkiki*, 26.

⁵⁰ Najib Muhsin Shakır, *Sadru’s-Şerîa Es-Sânî’nin En-Nukâye Adlı Eserinin Tahkiki*, 25.

6. **Cümle yapısı:** Metinde fiil cümlelerine daha çok yer verilmiştir. Örneğin; *Emziren kadının anneliği yalnızca iki buçuk yıl içinde emzirmeyle sabit olur.*⁵² يثبت بمصاة في حولين ونصف فقط أمومة المرضعة /
7. **Tashih:** Temel metin *Hidâye*'nin bazı hataları düzeltmiştir.⁵³
8. **Ahkâmın değişmesi:** Dönemin şartlarına göre esas alınan görüşlere temas edilmiştir. Örneğin; *zamanın bozulmasının göz önünde bulundurulduğunda daha mutaber bir görüştür.*⁵⁴ وهو المعتبر لفساد الزمان
9. **Mezhep içi tercih:** Bazı meselelerde, Ebû Hanîfe'nin görüşü yerine, Ebû Yusuf ve Muhammed'in görüşlerinin daha uygun kabul edildiğini ifade edilmiştir. Örneğin; *Anne ve nine, çocuklara yeme, içme, giyinme ve kendi başına tuvalet temizliğini yapma ve kız çocukları ergenliğe girene kadar öncelik sahibidir. İmâm Muhammed'e göre bu hak, kişinin arzuları olduğu zaman sona erer ve bu, zamanın bozulmasının göz önünde bulundurulduğunda daha mutaber bir görüştür.*⁵⁵

والأم والجدة أحق به حتى يأكل ويشرب، ويلبس، ويستنجي وحده، وبالبنات حتى تحيض. وعن محمد حتى تشتهي، وهو المعتبر لفساد الزمان

10. **İmâm-ı Züfer:** İmâm Züfer'in görüşü boşanma konusuyla ilgili bir meselede geçmektedir. Örneğin; *İmâm Züfer ve İmâm Muhammed, şartı hastalık ve sağlık konusunda olursa mirasçı olamaz.*⁵⁶ وقال محمد وزفر: إذا كان التعليق في الصحة والشرط في المرض لا تترث
11. **Kalıplar:** Müellifin kullandığı kalıplar arasında şunlar dikkat çeker:⁵⁷
 - a. **قيل:** Meçhul sigası görüşün zayıf olduğu anlamına gelmez; bunu belirlemek için siyak bağlamında bir karineye ihtiyaç vardır.
 - b. **عامية المشايخ:** İfadesi “meşâyih'in çoğu” anlamında kullanılıp görüşün galip bir görüş olduğunu gösterir.
 - c. **يجوز:** İfadesi, “sahihtir” veya “helaldir” anlamında kullanılmaktadır.
 - d. **لا بأس:** İfadesi, “mubah” ya da “terki evla” anlamında kullanılır; bazı durumlarda ise “mendup” anlamını taşıyabilir.

e. **ينبغي:** İfadesi mütekaddimîn döneminde, mendup ve diğer anlamlarda kullanılırken, müteahhirîn döneminde mendup anlamında tercih edilmiştir.

f. **قالا – عندهما – لهما:** İfadeleri, Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed'in görüşlerini belirtir.

g. **عنه- عنده:** İlk ifade, bir şahsın kendi görüşünü işaret ederken, ikinci ifade ondan nakledilen bir rivayeti gösterir.

h. **روايتان:** İfadesi, bir kişi hakkında iki farklı rivayetin bulunduğu hangisinin sonraki döneme ait olduğunun belirlenemediğinde kullanılır.

i. **الصحيح- الاصح:** İfadeleri, kuvvet derecelerini ifade eder. Esah, sahihten kuvvetli kabul edilir. Sahih olanın, mukabilindeki görüşün yanlışlığı sebebiyle esahtan üstün olduğu da ileri sürülmüştür.

j. Fetvaya esas teşkil eden, tercih edilen görüşler, kuvvet sırasına göre şu şekilde sıralanır:

* عليه عما الإمة

* به يفتى - عليه الفتوى

* الفتوى عليه - به يفتى

* الصحيح – الأصح

⁵¹ Najib Muhsin Shakır, *Sadru'sh-Sher' a Es-Sânî'nin En-Nukâye Adlı Eserinin Tahkiki*, 133.

⁵² Najib Muhsin Shakır, *Sadru'sh-Sher' a Es-Sânî'nin En-Nukâye Adlı Eserinin Tahkiki*, 138.

⁵³ Najib Muhsin Shakır, *Sadru'sh-Sher' a Es-Sânî'nin En-Nukâye Adlı Eserinin Tahkiki*, 22.

⁵⁴ Najib Muhsin Shakır, *Sadru'sh-Sher' a Es-Sânî'nin En-Nukâye Adlı Eserinin Tahkiki*, 139.

⁵⁵ Najib Muhsin Shakır, *Sadru'sh-Sher' a Es-Sânî'nin En-Nukâye Adlı Eserinin Tahkiki*, 139.

⁵⁶ Najib Muhsin Shakır, *Sadru'sh-Sher' a Es-Sânî'nin En-Nukâye Adlı Eserinin Tahkiki*, 133.

⁵⁷ Najib Muhsin Shakır, *Sadru'sh-Sher' a Es-Sânî'nin En-Nukâye Adlı Eserinin Tahkiki*, 23.

* عليه فتوى مشايخنا – به نأخذ

1.3.1. Sadrüşşerîa'nın Hayatı

Sadrüşşerîa es-Sânî Ubeydullah b. Mes'ûd b. Tâcişşerîa Ömer b. Sadrüşşerîa el-Evvel Ubeydillah b. Mahmûd el-Mahbûbî el-Buhârî (ö. 747/1346) "Sadrü's-Şerîa" unvanıyla tanınmıştır. Bu lakap, fıkıh ilminde otorite ve liderliği temsil eden bir unvan olarak verilmiştir. Büyük dedesi Sadrüşşerîa el-Evvel olarak bilinmektedir. Kendisine ise Sadrüşşerîa es-Sânî denmiştir.⁵⁸

Sadrüşşerîa, 13. yüzyılda Buhara'da meşhur Hanefi fakihlerinin olduğu bir ailede dünyaya gelmiştir. Bir müddet Herat'ta yaşamış, sonra memleketine dönerek burada ders ve telif ile meşgul olmuştur. 747/1346'da Buhara'da vefat etmiştir.⁵⁹

Annenen dedesi Mahmud b. Ahmed b. Ubeydullah b. İbrahim el-Mahbûbî Burhanüşşeria, babadan dedesi Ömer b. Ahmed b. Ubeydullah el-Mahbûbî Tacüşşeria ve Hasan Bulgarî'den ilim tahsil etmiştir. Fıkıh, usul, kelâm, tefsir, hadis, belâgat, felsefe, astronomi ve tabii bilimlerle ilgili önemli bir âlimdir. İlmi müktesabatıyla çağdaşlarının ve sonraki alimlerin takdirini kazanmıştır.⁶⁰

Hanefî-Mâtürîdî ekolü temsilcilerinden Sadrüşşerîa, kelâm ve usul konularında mantık ve felsefi yöntemlere ağırlık vermiştir. Hüsün-kubuh meselesinde Mâtürîdî anlayışını savunurken, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bîşr İshâk b. Sâlim el-Eş'arî (ö. 324/935-36) Eş'arî'yi eleştirmiştir. Bu fikirler üzerine geniş bir literatür oluşmuş ve Sa'düddin Mes'ûd b. Fahreddîn Ömer b. Burhâneddîn Abdillâh el-Herevî et-Teftâzânî (ö. 792/1390) tarafından ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Fatih Sultan Mehmed, Sadrüşşerîa ile Teftâzânî'nin görüşlerinin tartışıldığı bir ilmî toplantıya öncülük ederek bu fikirlerin sonraki yüzyıllarda da tartışılmasını sağlamıştır.⁶¹

Teftâzânî, *et-Telvîh* mukaddimesinde onu "muhakkik İmâm, büyük müdekkik âlim" gibi sıfatlarla bahsetmiştir. Devletşah ise "sultânü'l-ulemâ" olarak bahsetmiş, Buhara'nın önemli ilim adamlarından biri olarak nitelendirmiştir. Ebû Temmâm, Sadrüşşerîa gibi bir âlimin zamanın tekrar ortaya çıkarmasının neredeyse imkânsız olduğunu belirtmiştir. Leknevî, Sadrüşşerîa'yı şerîatın kurallarını koruyan, usûl ve furû meselelerinde derin bilgiye sahip, aklî ve naklî ilimlerde otorite bir âlim olarak tanımlamıştır. Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605) furû ve usûl ilimlerini birleştiren nadir şahsiyetlerden biri olduğunu ifade etmiştir. İbn Battûta, Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî (ö. 770/1368-69), Buhara'da onunla karşılaştığını ve Sadrüşşerîa'yı faziletli, sâlih bir âlim olarak tanımlamıştır. Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561), ilmi konumunun yüksekliğini vurgulayan olayları aktarmıştır. Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî (1893-1976), onun hikmet, tabiat, usulü fıkıh ve usûlî'd-din alanlarındaki uzmanlığını kaydeder.⁶²

⁵⁸ Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, V/522; Babanzâde İsmail Paşa Bağdâdî, *Hediiyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârul-musannifin* (İstanbul, 1951), 1, 649; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin terâcimü musannefeyi'l-kütübî'l-Arabiyye* (Beyrut: Dâru l-Hyâi't-Turâsî'l Arabî, t.s), 6/246; İmam Ebu'l-Hasenat Muhammed b. Abdulhayy el-Hindî Leknevî, (v.1304), *Fevâ'idü'l-behiyye fi terâcim'l-Hanefiyye* (Kahire: Dâru'l-Kitâbî'l-İslâmî, 1324), 110; Hayruddin b. Mahmud b. Muhammed b. Ali Fâris Ziriklî, (1976), *el-A'lâm*, Dâru'l-ilim li'l-melâyin, 16. baskı, Beyrut, 2005,8; Şükrü Özen, "Sadrüşşerîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/427; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*. Ankara: TDV Yayınları, 4. Basım, 2014, 132-134.

⁵⁹ Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 5/522; Bağdâdî, *Hediiyetü'l-ârifin*, 1, 649; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin terâcimü musannefeyi'l-kütübî'l-Arabiyye*, 6/246; Leknevî, 110; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4, 198; Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa. *Miftâhü's-se'âde*. (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, 1985), 2, 170; Şükrü Özen, "Sadrüşşerîa", 35/427.

⁶⁰ Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 5/522; Bağdâdî, *Hediiyetü'l-ârifin*, 1, 649; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin terâcimü musannefeyi'l-kütübî'l-Arabiyye*, 6/246; Leknevî, 110; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4, 198; Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa. *Miftâhü's-se'âde*. (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, 1985), 2, 170; Şükrü Özen, "Sadrüşşerîa", 35/427.

⁶¹ Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 5/522; Bağdâdî, *Hediiyetü'l-ârifin*, 1, 649; Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 5/522; Bağdâdî, *Hediiyetü'l-ârifin*, 1, 649; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin terâcimü musannefeyi'l-kütübî'l-Arabiyye*, 5/246; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, 110; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4, 198; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2, 170; Şükrü Özen, "Sadrüşşerîa", 35/427.

⁶² Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 5/522; Bağdâdî, *Hediiyetü'l-ârifin*, 1, 649; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin terâcimü musannefeyi'l-kütübî'l-Arabiyye*, 6/246; Leknevî, 110; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4, 198; Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa. *Miftâhü's-se'âde*. (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, 1985), 2, 170; Şükrü Özen, "Sadrüşşerîa", 35/427.

İlmî seviyesini göstermesi bakımından şu olay nakledilebilir: Dönemin mantık ve kelâm âlimi Kutbüddin er-Râzî Rey’de iken Herat’taki Sadrüşşerîa ile bir tartışmaya girmek istemiştir. İlmî yeterliliğini anlamak üzere öğrencisi Muhammed b. Mübârekşah’ı (ö. 784/1382’den sonra) Herat’a göndermiştir. Sadrüşşerîa’nın derslerini takip eden İbn Mübârekşah, onu Mâturîdî-Hanefî geleneğinin aksine İbn Sînâ’nın *el-İşârât ve’t-tenbîhât* adlı eserini Fahreddin er-Râzî’nin veya Nasîrüddîn-i Tûsî’nin şerhlerine başvurmadan okuttuğunu görmüştür. Hocasına yazdığı mektupta “Sadrüşşerîa’nın yakıcı bir ateş olduğunu, onunla tartışmaya girişmenin başarısızlıkla sonuçlanabileceğini” bildirmiştir. Bunun üzerine Râzî de tartışmadan vazgeçmiştir.⁶³

Sadrüşşerîa’nın çalışmaları, Hanefî fûrû-ı fıkıh ve usûl-i fıkıhının gelişiminde büyük etkiye sahiptir. Eserleri, Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. *Şerhu’l-Vikâye*, *et-Tenkîh* ve *et-Tavzîh* gibi eserlerine yazılan şerh ve hâşiyeler İslâm ilim geleneğinin derinleşmesine katkı sağlamıştır. Öğrencilerinin yetiştirdiği talebeler arasında bulunan Muhammed b. Muhammed et-Tâhirî ve Şemseddin et-Tabesî ve Muhammed b. Mübârekşah el-Mantıkî gibi âlimler aracılığıyla birçok âlimin yetişmesine katkıda bulunmuştur.⁶⁴

1.3.2. en-Nukâye Hakkında Yapılan Akademik Çalışmalar ve Şerhleri

En-Nukâye üzerine doğrudan yazılmış bir akademik makaleye ulaşılamamıştır. *el-Vikâye* üzerine yazılan makalelerde bahsedilmiştir.

Mustafa Deyb tarafından “Sadrüşşerîa’nın *Kitabu’n- Nukâye* Adlı Eserinin Tahkiki” adlı çalışma 2009 yılında Sudan Ümmü Derman İslami Üniversitesi yüksek lisans tezi olarak tamamlanmıştır.⁶⁵

Najib Muhsin Shakir tarafından “Sadrüşşerîa es-Sânî’nin *en-Nukâye* Adlı Eserinin Tahkiki” 2014 yılında Uludağ Üniversitesi’nde doktora tezi olarak çalışılmıştır. Tezde, eserin üslubu, yöntemi ve hakkındaki şerhleri anlatılmaktadır.

en-Nukâye üzerine yapılan şerhleri kısaca şöyle sıralayabiliriz:

a. *Şerhu’n-Nukâye*: Eser, Musannifek Alâüddin Ali b. Muhammed’e (ö. 827/1424)⁶⁶ ait memzuc ve eksik şerhtir.⁶⁷

b. *el-İhtiyârât fî şerhi’n-Nukâye*: Abdolvâcid b. Muhammed el-Kütahyavî’ye (ö.833/1434)⁶⁸ ait eserdir.

c. *Kemâlû’d-dirâye fî şerhi’n-Nukâye*: Eser, Takiyyüddin Ahmed b. Muhammed eş-Şümünî’ye (ö.872/1468)⁶⁹ aittir.

ç. *Şerhu’n-Nukâye muhtasarü’l-Vikâye*: Eser, Kâsım b. Kutluboğa’ya (ö. 879/1474)⁷⁰ ait olup yarım kalmıştır.⁷¹ Abdü’l-Alî b. Muhammed b. Hüseyin el-Bircendî (ö.935/1528’den sonra)⁷² tamamlamıştır.

⁶³ H. Bekir Karlığa, “Muhammed b. Mübârekşah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/556-557.

⁶⁴ Şükrü Özen, “Sadrüşşerîa”, 35/427.

⁶⁵ كتاب النقاية مختصر الوقاية للإمام صدر الشريعة عبيد الله بن مسعود بن تاج الشريعة المحبوبي " المتوفى سنة 747 هـ " من أول الكتاب إلى نهاية كتاب الوديعة : دراسة وتحقيق

⁶⁶ Musânnifek Horasan’a bağlı Bistâm kasabası yakınlarındaki Şahrûd köyünde doğmuştur. Genç yaşta eser telif etmeye başlaması sebebiyle Musannifek Lakabıyla anılmıştır. Konya, Bursa ve İstanbul’da müderrislik yapmıştır. 1401/1470 yılında İstanbul’da vefat etmiştir. (bk. M. Kâmil Yaşaroğlu, “Musannifek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/239.)

⁶⁷ Halis Demir, “Tekmile veya Üstadın Yarım Bıraktığı Eseri Tamamlama Vefası”, *Vuslat Eğitim, Kültür ve Düşünce Dergisi* 269/2 (Kasım 2023). Bk. Bu çalışmada bu eser gözden geçirilmiştir.

⁶⁸ Osmanlı dönemi Hanefî âlimidir. Kütahya’da doğmuştur. Kütahyavî’nin, *el-Fetâvâ’l-Kütahyavî* adlı fıkıh eseri ve *el-İşârât fî ilmi’l-hisâb* adlı matematik kitabı da bulunmaktadır. 833/1434 yılında vefat etmiştir. (bk. Halis Demir, *Kitabiyat Hanefî Fıkıh Edebiyatı*. Konya: Hacıveyszade ilim ve Kültür Yayınları, 2021, 221.

⁶⁹ eş-Şümünî, 801’de (1399) İskenderiye’de doğmuştur. Ailesinin aslen Cezayir’in Kusanîne şehrine bağlı Şümünne köyünden olması hasebiyle Şümünî nisbesiyle anılmıştır. İbn Hacer el-Askalânî’den ilim tahsil etmiştir. 872/1468 tarihinde Kahire’de vefat etmiştir. (bk. Ahmet Özel, “Şümünî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/261.)

⁷⁰ Kâsım b. Kutluboğa, 802/1399’da Kahire’de doğmuştur. Hocaları arasında İbnü’l-Hümâm da bulunmaktadır. 879/1474’de Kahire’de vefat etmiştir. (bk. Talat Sakallı, “İbn Kutluboğa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/152.)

d. *Şerhu'n-Nukâye*: Eser, İbnü'l-Aynî Zeynüddin Abdurrahman b. Ebû Bekr'e (ö.893/1488)⁷³ aittir.

e. *Şerhu'n-Nukâye*: Molla Nureddin Abdurrahman b. Ahmed el-Câmî'ye (ö. 898/1492)⁷⁴ ait Farsça yazılmış bir eserdir.

f. *Şerhu'n-Nukâye*: Abdurrahman b. Ebû Bekir b. Muhammed el-Aynî'ye (ö.?) ait bir eserdir.

g. *Câmiu'r-rumûz fî şerh'in-Nukâye*: Eser, Şemseddin Muhammed el-Horasânî el-Kühistânî'ye (ö. 962/1555)⁷⁵ aittir.

ğ. *Fethu bâbi'l-inâye li Şerhi kitâbi'n-Nukâye*: Eser, Molla Aliyyü'l-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605) olarak bilinen Nureddin Ali b. Sultan Muhammed'e⁷⁶ aittir.

h. *el- İnâye fî şerhi'n-Nukâye muhtasari'l-Vikâye*: Salih b. Muhammed b. Abdullah et-Timurtâşî'ye (ö. 1035/1626)⁷⁷ ait bir eserdir.

ı. *Şerhu'n-Nukâye*: Mahmud b. İlyas er-Rûmî'ye (ö.?)⁷⁸ ait bir şerhtir.

i. *Şerhu'n-Nukâye*: Abdüşşerkûr el-Cûnfûrî'ye (ö.?) aittir.

j. *İhtisâru'r-rivâye şerhu muhtasaru'n-Nukâye*: Necmeddin b. Muhammed ed Derkânî'ye aittir.

1.3.3. Nukâyenin metodu

Sadrüşşerîa es-Sânî'nın *en-Nukâye*'de izlediği yöntemleri şöyle sıralayabiliriz:⁷⁹

1. **Muhteva**: Vedîa konusu 139 karakterle ele alınmıştır.
2. **Tertip**: *Vikâye*'nin metni esas alınmıştır.
3. **Anlatım tarzı**: Cümleler ezberlemeyi kolaylaştırmak için îcâz⁸⁰ tarzında oluşturulmuştur.
4. **Cümle yapısı**: Cümlelerde malum ve sülasi mücerred fiiller tercih edilmiştir. Meçhul fiil kullanılmamıştır.
5. **Sentaks**: Kelimeler gramer açısından değerlendirilmemiştir.
6. **Şartlı edatları**: Cümleler “إن، إذا” şart edatları kullanılarak düzenlenmemiştir. Diğer metinlerdeki bazı cümlelere burada yer verilmemiştir. Örneğin; (فإن حبسها “بعد طلب ربها قادرا على التسليم، أو جدها، أو خلط بماله حتى”) cümlesinde diğer metinlerde bulunan (ثم أقر بها أو لا) ibaresi atlanmıştır.
7. **Atıf harfleri**: Cümleler atıf harfleri ile birbirine bağlanmış ve yeni cümle kurulmamıştır. Örneğin; “أو جدها، أو خلط بماله حتى لا يتميز”

⁷¹ Halis Demir, “Tekmile veya Üstadın Yarım Bıraktığı Eseri Tamamlama Vefası”, 269.

⁷² el-Bircendî, Astronomi ilmiyle de meşgul olmuştur. (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, 4, 30; Cengiz Aydın - Gülseren Aydın, “Bircendî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/186.)

⁷³ İbnü'l-Aynî, hicri 837 tarihinde Dımaşk'ta doğmuştur. Dımaşk'ta vefat etmiştir. (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, 3, 300.)

⁷⁴ el-Câmî 817/1414'de Horasan'ın Câm şehrine bağlı Harcird kasabasında doğmuştur. İslami ilimler yanında astronomi ve matematik gibi akli ilimlerde de yetkin bir âlimdir. (bk. Ömer Okumuş, “Câmî, Abdurrahman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/94.)

⁷⁵ Horasan'ın Kûhistan kasabasında doğmuştur. Şeyhülislâm Herevî'nin öğrencisi olmuş ve İsmâüddin el-İsferâyînî ile aynı dönemde ders görmüştür. Buhara müftülüğü yapmıştır. Buhara'da vefat etmiştir. (bk. Ahmet Yaman, “Kuhistânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/348.)

⁷⁶ Alî b. el-Kârî, Herat'ta doğmuş, ilk tahsilini burada yaptıktan sonra Mekke'ye gitmiştir. Mekke'de çeşitli âlimlerden ders almıştır. Mekke'de vefat etmiştir. (bk. Ahmet Özel, “Ali el-Kârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/403.) Ayrıca bu eser Erdem Karaaslan tarafından “Ali El-Kârî'nin *Fethu bâbi'l-İnâye* Adlı Eserinin Kitâbu'l-Hudûd Bölümünün İncelenmesi” adlı yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

⁷⁷ 980 (1572) yılında Gazze'de doğmuştur. Soy, Hârizm bölgesindeki Timurtaş köyüne dayanmaktadır. Babası ve oğlu Hanefî fakihleridir. Kahire'de ilim tahsil etmiştir. (bk. Muharrem Kılıç, “Timurtâşî, Sâlih b. Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/189.)

⁷⁸ Sultan Murat döneminde yaşamış akli ve nakli ilimlerde söz sahibi bir âlimdir. Bursa'da kadılık yapmıştır. (bk. Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 211.)

⁷⁹ Najib Muhsin Shakır, *Sadru's-Şerî'a Es-Sânî'nin En-Nukâye Adlı Eserinin Tahkiki*, 108.

⁸⁰ Maksudı açık ve net bir şekilde ifade etmek suretiyle, az kelimelerle çok manaları anlatmaya, konuyu kendinden az lafızlarla ifade etme anlamına gelen bir me'ânî terimidir. (Nusrettin Boilelli, *Belâgat Beyan- Meânî- Bedî' İlimleri Arap Edebiyatı*, 385.

8. **Gerekçe:** Gerekçeli cümleler kullanılmamıştır.
9. **Tanım:** Metinde kavram ve isim kullanılmıştır. Tanım yapılmamıştır. Örneğin; “Mude’ / المودع” kavramı geride geçtiği gibi kullanılmıştır.
10. **Takdim- te’hir:** Cümlede takdim ve tehir yapılarak okuyucunun dikkati hükme çekilmiştir. Örneğin; *Emaneti kendisi ve ailesi koruması gerekir.*⁸¹ / وَلَهُ حِفْظُهَا بِنَفْسِهِ وَ عِيَالِهِ
11. **İsim- zamir:** *El-Hidâye* ve *Vikâye*’deki zamir kullanımından ekstra bir zamir kullanılmamıştır. Diğer iki eserden farklı ihtisâr yöntemleri uygulanmıştır.
 - a. Mefuller hazf edilerek ihtisar gerçekleştirilmiştir. Örneğin; (تعدى فليس، أو ركب) cümlesinde diğer metinlerde bulunan (فَلَيْسَ ثَوْبُهَا، أَوْ رَكْبٌ ذَائِبَتُهَا) mefuller atlanmıştır.
 - b. Konu (ك/ gibi) harf kullanılarak ihtisar edilmiştir. Örneğin; (وَضَمَانُهَا كَالْعَارِيَةِ) / tazmini ariye gibidir)
 - c. İstisna harfi sayesinde bir önceki konu uzun olarak ifade edilmemiştir. Örneğin; (ولو حفظ) / kendisinden başkası korursa kişi malı tazmin eder. Ancak yangın korkusu varsa böyle değildir.)
25. **Takviye:** Aynı manayı destekleyen örnekler yer verilmemiştir. Örneğin; *ayrılmayacak bir malla karışsa*⁸² / لا تميز / خَلَطَ بِمَالِهِ حَتَّى لا تميز
26. **İktibas:** Başka kitaptan metin paylaşılmamıştır.
27. **Delil:** Delil sunulmamış, doğrudan hükümler aktarılmıştır.
28. **Örnek:** Farklı örnekler başvurulmamıştır.
29. **Konuların ayrıntıları:** Manayı kapsayan kelimelerle konu aktarılmıştır. Örneğin; “*emanetçi emaneti yanında götürür.*”⁸³ / والسفر بها
30. **Kullanılan kelimeler:** Cümle içerisinde manayı kapalı hale getirme ihtimali olan isim tercih edilmiştir. Örneğin; “*Kendisi için zorunlu veya zorunlu olmayan kişilere emaneti bırakırsa tazmin eder.*”⁸⁴ / “فَدَفَعَ إِلَى مَنْ لَهُ مِنْهُ بَدْءٌ ضَمْنٌ، وَإِلَى مَنْ لَا بَدْءَ لَهُ مِنْهُ” *Vikâye*’deki ifade burada aynen kullanılmıştır.
31. **Farklı konularla irtibat:** Konular, farklı hukuk meseleleri ile ilişkilendirilmemiştir.
32. **Kaideler:** Vedîa konusu kaide ve kuralla desteklenmemiştir.
33. **Mezhep içi tercih:** Tercih edilen görüş bildirilmiş, buna itirazlar yer verilmemiştir.
34. **Mezhep içi ihtilaf:** Mezhep içinde müftâ bih hükümler dikkate alınmış, farklı görüş sunulmamıştır.
35. **Müellifin tercihi:** Mezhep içinde ihtilafli meselelere yer verilmemiştir.
36. **Diğer mezhepler:** Başka mezheplere ait yorum, tahlil ya da farklı bakış açısına yer verilmemiştir.
37. **Müteahhirun fakihler:** Metinde mezhep İmâmlarının dışında âlimlerin görüşüne yer verilmemiştir.

1.4. Muhtasar Eserlerde Konuların Mukayeseleri

İncelediğimiz eserlerin farklılıklarını kısaca tablo üzerinde inceleyebiliriz.

Tablo 1: *el- Hidâye- Vikâye- Nukâye* Karşılaştırması

no	Konular	<i>el- Hidâye</i>	<i>Vikâyetü’r-rivâye fî mesâilî’l-Hidâye</i>	<i>en-Nukâye</i>
	Vedîa			
1	Muhteva	2192 kelime	205 kelime	139 kelime

⁸¹ Najib Muhsin Shakır, *Sadru’s-Şerî’a Es-Sânî’nin En-Nukâye Adlı Eserinin Tahkiki*, 108.

⁸² Najib Muhsin Shakır, *Sadru’s-Şerî’a Es-Sânî’nin En-Nukâye Adlı Eserinin Tahkiki*, 108.

⁸³ Najib Muhsin Shakır, *Sadru’s-Şerî’a Es-Sânî’nin En-Nukâye Adlı Eserinin Tahkiki*, 108.

⁸⁴ Najib Muhsin Shakır, *Sadru’s-Şerî’a Es-Sânî’nin En-Nukâye Adlı Eserinin Tahkiki*, 108.

2	Tertip	<i>el-Câmi 'u's-sağîr</i>	<i>Bidâyetü'l-Bühtedî</i>	<i>el-Vikâye</i>
3	Cümle yapısı	İtnâb	Müsâvât	Îcâz
4	Fiiller	Malum sülasi	Malum sülasi	Malum sülasi
5	Dil bilgisi	Yok	Yok	Yok
6	Şart edatları	Yok	(إن/إذا/لو) şart edatları kullanılmıştır. (Ömer Faruk Atan, 173)	(إن/إذا/لو) şart edatları kullanılmıştır. (Najib Muhsin Shakır, 108)
7	Atıf harfleri	Yok	(أو،ثم،و) harfleriyle atıf yapılmıştır. (Ömer Faruk Atan, 173)	(أو،ثم،و) harfleriyle atıf yapılmıştır. (Najib Muhsin Shakır, 108)
8	Gerekçe	(لأن) harfiyle gerekçeler sunulmuştur. (Merginânî, 3/ 1241)	Yok	Yok
9	Tanım	Yok	Yok	Yok
10	Takdim- tehir	Takdim-tehirle okuyucunun dikkati artırılmıştır. (Merginânî, 3/ 1243)	Yok	Yok
11	İsim- zamir	İsim kullanımı tercih edilmiştir. (Merginânî, 3/ 1241)	İsmin yanında zamir kullanımı çoktur. (Ömer Faruk Atan, 173)	Zamir kullanımının yanında; mefuller hafz edilmiş, teşbih ve istisna harfleriyle ihtisar yapılmıştır. (Najib Muhsin Shakır, 108)
12	Takviye	Benzer örneklerle anlatım kuvvetlendirilmiştir. (Merginânî, 3/ 1241)	Yok	Yok
13	İktibas	<i>Câmis'sağîr</i> 'den metin iktibas edilmiştir. (Merginânî, 3/ 1241)	Yok	Yok
14	Delil	Ayet, hadis ve talî deliller kullanılmıştır. (Merginânî, 3/ 1241.)	Yok	Yok
15	Örnek	Çokça örnek verilmiştir. (Merginânî, 3/ 1243)	Konu aktarılmış, örneklere yer verilmemiştir.	Konu aktarılmış, örneklere yer verilmemiştir.
16	Konuların	Konu ayrıntılı	Yok	Yok

	Ayrıntıları	aktarılmıştır. (Merginânî, 3/ 1243)		
17	Kullanılan Kelimeler	Yok	Kapalılık ihtimali var (Ömer Faruk Atan, 173)	Kapalılık ihtimali var (Najib Muhsin Shakır, 108)
18	Farklı Konularla İrtibat Kurma	Vekâlet ve akit konularıyla ilişkilendirme vardır. (Merginânî, 3/ 1243)	Yok	Yok
19	Kaideler	Külli kaideler kullanılmıştır. (Merginânî, 3/ 1242)	Yok	Yok
20	Mezhep içi tercih	Tercih edilen görüşün yanında ihtilaflarda bulunmaktadır. (Merginânî, 3/ 1243)	İhtilafa girmeden tercih edilen görüş aktarılır.	İhtilafa girmeden tercih edilen görüş aktarılır.
21	Mezhep İhtilaf	İmâm-ı Âzam, İmâm-ı Züfer, Ebû Yusuf ve İmâm-ı Muhammed'in görüş ve ihtilafları aktarılmıştır. (Merginânî, 3/ 1243)	Yok	Yok
22	Müellifin Tercihi	Kendi tercihini bildirmiştir. (Merginânî, 3/ 1243)	Yok	Yok
23	Diğer Mezhepler	İmâm-ı Şâfiî'nin görüşleri aktarılmıştır. (Merginânî, 3/ 1243)	Yok	Yok
24	Müetahhirun Fakihler	Pezdevî ve Hassâf gibi âlimlerin görüşleri aktarılmıştır. (Merginânî, 3/ 1247)	Yok	Yok

1.4.1. Değerlendirme

Bu üç eserdeki değişim; metin, lafız ve mananın sıkılaşma sürecini gösterir. *Hidâye*'de itnâb yöntemiyle konuları geniş şekilde işlenirken, *Vikâye*'de, müsâvât tarzıyla hüküm odaklı ve *Nukâye*'de îcâz tarzıyla ezber formatında aktarılmıştır.

Hidâye, ilmî delilleri, istidlalleri ve tercihleriyle geniş bir anlatım tarzına sahiptir. *Vikâye*, *Hidâye*'yi özetleyerek daha öğretici bir metin hâline getirmiştir. *Nukâye* ise *Vikâye*'yi daha da özetleyerek ezber metni düzeyine indirmiştir.

Hidâye'de isimler tercih edilerek açık bir anlatım benimsenmiştir. *Vikâye*'de zamir kullanımı artmış, *Nukâye*'de ise mef'uller hazf edilerek teşbih, istisna yoluyla daha kısa ve kapalı anlatım tercih edilmiştir. Bu değişim, öğrencinin istidlal kabiliyetinden ziyade metin ezberine yönelmesini sağlamıştır.

Hidâye'de, mezhep içi ve mezhep dışı görüşlere yer verilerek konu geniş bir yelpazede işlenmiştir. *Vikâye* ve *Nukâye*'de ihtilaflara girilmeden tercih edilen görüş verilmiştir.

Hidâye, 12. yy'da hükümleri açıklayıcı tarzda ve delillerle destekleyerek fikhî istidlali öğretmek için yazılmıştır. *Vikâye*, 13. yy'da sade ve öğretici bir şekilde fikhî hükümleri öğretmek için yazılmıştır. *Nukâye* ise 14. yy'da yoğun özetlemeyle hükümleri ezberletmek için yazılmıştır.

Sonuç

Muhtasarlar çeşitli sebeplerle tekrar özetlenerek yeni eserler oluşturulmuştur. Biz bunun farklı bir tür olduğu kanaatiyle ihtisâr olarak isimlendirilmesini teklif ediyoruz. **İhtisârın**, muhtasar fıkıh geleneğinde **hedefi, muhatabı ve metinsel işlevi yeniden tanımlayan aşamalı bir dönüşüm** olduğu kanaatindeyiz.

el-Hidâye'den *Vikâye*'ye, *Vikâye*'den *en-Nukâye*'ye geçiş çeşitli aşamaları içerir; *el-Hidâye*'de **muhakeme ve delil inşası**, *Vikâye*'de **doktrin haritası**, *en-Nukâye*'de **ezber iskeleti** denilebilir.

el-Hidâye'de müçtehitlerin delil ve istidlalleri ders halkasına taşınmıştır. Ana kaynak olarak, tahkik ve talil öncelenmektedir. *Vikâye*'de *el-Hidâye*'nin mesele kısmı, ders ve ezber kolaylığı için özetlenmiştir. *en-Nukâye*'de temel metinleri ezberde yaşanan güçlükleri gidermek üzere **ikinci derece özet** yapılmış, adeta çekirdek metin meydana gelmiştir.

el-Hidâye'de konu geniş yelpazede işlenmiş, meseleler arası irtibat kurulmuş, fer'î bahislerde de tafsilata girilmiştir. *Vikâye*'de *el-Hidâye*'nin tertibi esas alınmış, fakat tali başlıklar sadeleştirilmiştir. *en-Nukâye*'de *Vikâye*'nin tertibi daha sıkılaştırılmış, cümlelerin kapsamı daraltılarak ezbere daha uygun hale getirilmiştir.

el-Hidâye'de nass, kıyas, istihsan vb. deliller ve mezhepler arası mukayese verilmiştir. Müellif *tercihini* de beyan etmiştir. *Vikâye*'de delil ve mezhepler arası mukayese çıkarılmıştır. **Müftâ bih** olan görüşler öne alınmıştır. *en-Nukâye*'de tek hükümlü cümlelerle *sonuç* bildirilmiştir. Mezhep içi ihtilaf atıfları asgariye inmiştir.

el-Hidâye'de şart-cevap kalıpları yaygındır. İzahlar açıklayıcı tekit ve delillerle desteklenmiştir. **İsim** kullanımı çoğunluktadır. *Vikâye*'de şart edatları ve atıf harfleriyle **cümle tasarrufu** sağlanmıştır. Zamir kullanımı artmış, tekit ve delil gösterme terk edilmiştir. *en-Nukâye*'de **hazf** tekniği ile toplu atıf, **istisna** edatlarıyla metni yoğun özetleme yapılmıştır. Veciz cümleler kurulmuştur.

el-Hidâye'de aynı hüküm örneklerle izah edilmiştir. İhtimaller örnekle çeşitlendirilmiştir. *Vikâye*'de örnekler **asgari** seviyeye indirilmiştir. *en-Nukâye*'de örnekler çoğu yerde terk edilmiş, hükmün nakli muhafaza edilmiştir.

el-Hidâye'de fakihler, mezhepler ve kaideler arasında ilişkiler açıklanmıştır. *Vikâye*'de mezhep içi tercihler isim verilmeden nakledilmiştir. *en-Nukâye*'de kısaltmaları kullanarak tercih **gizli şekilde** kaydedilmiştir.

el-Hidâye'de **mütalaa ve münazara** için uygun, ileri düzey öğrenciler hedeflenmiştir. *Vikâye* ise **ders metni** olarak ezber-tekrar dengesi kurulmuş, orta/ileri düzeye köprü oluşturulmuştur. *en-Nukâye*'de ezber

merkezli başlangıç metni tercih edilmiştir. Bu nedenle şerhsiz okunduğunda zorlayıcıdır; bu zorlayıcılık *şerh-hâşiye* literatürünü doğal olarak gelişmesini desteklemiştir.

el-Hidâye'de fûrû hükümler mantık ve küllî kaidelerle ilişkilendirilmiştir. Kaide atıfları yapılmıştır. *Vikâye* ve *en-Nukâye*'de kaidelere metinde yer verilmemiştir.

el-Hidâye'de Şâfiî ve diğer mezheplerin görüşlerine yer verilmiştir. İmâmeyn ve İmâm-ı Züfer'in içtihatlarına yer verilmiştir. *Vikâye*'de mezhepler arası mukayese terk edilmiş, mezhep içi tercih korunmuştur. *en-Nukâye*'de mezhep dışı atıf yoktur. Mezhep içi ihtilaflar **en aza** indirilmiştir.

el-Hidâye'de konu 2192 kelimeyle, *Vikâye*'de 205 kelimeyle ve *en-Nukâye*'de 139 kelimeyle ifade edilmiştir. Hacim küçüldükçe **bilgi yoğunluğu** artmış, buna karşılık şerh ihtiyacı da yükselmiştir. *Vikâye*, *Hidâye*'ye göre %90,6; *en-Nukâye*, *Vikâye*'ye göre %32,2; *Hidâye*'ye göre %93,7 civarında daralma göstermiştir.

el-Hidâye, tercih ve talîl içerdiği için **icthâh kültürü** ve fetvâ tekniğine doğrudan katkı vermektedir. *Vikâye*, müftâ bih olanı öğretmekte, fetvâ hızlı intikal sağlamaktadır. *en-Nukâye*, hükmün *neticesini* korumaktadır. Fetvâ pratiğinde **hatırlatma** görmekte ve uygulamada şerhe dayanmaktadır.

Üç eser; metin, muhteva, deli, tertip, cümle yapısı, cümlelerin tertibi, konunun işlenme yoğunluğu, tercih edilen fiiller ve ayrıntıya girilmesi bakımından farklı özellikler taşımaktadır. Bununla beraber müşterek taşıdıkları yerler, farklı oldukları yerler de bulunmaktadır. *El-Hidâye* ile son iki eser arasında farklılıklar daha fazladır, buna karşılık *Vikâye* ile *en-Nukâye* arasındaki müşterek noktalar daha yoğundur.

Telif sebepleri dikkate alındığı zaman her eser bir fıkhi edebi tür olarak değerlendirilebilir. Klasik fıkıh literatüründe kitaplar bir birini tekrar edecek şekilde inşa edilmemiştir. Her birisi türü aynı olsa da zengin ve farklı muhtevaya sahip kıymetli eserlerdir.

Muhtasar ile ihtisâr arasındaki önemli bir farklılık şudur: Muhtasar daha ilk eser telifinde özet olarak bir metnin oluşturulmasıdır. İhtisâr ise kullanılabilecek bir kavram olarak, özet olarak hazırlanmış bir metni bir adım daha ileri giderek bir edebi kitap haline getirmektir. Bir tür 'ikinci derece özet' olarak nitelendirilebilir.

Kaynakça / References

- Aydın, Cengiz - Aydın, Gülseren. "Bircendî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/186. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Bağdâdî, Babanzâde İsmail Paşa. *Hediyetü'l-arifin esmâü'l-müellifin ve âsârul-musannifin*. 2 Cilt. İstanbul: 1951-1955.
- Bedir, Murteza. "Vikâyetü'r-Rivâye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/106. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Bedir, Murtaza- Koca, Ferhat. "Pezdevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/264-266. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Bolelli, Nusrettin. *Belâgat Beyan- Meânî- Bedî' İlimleri Arap Edebiyatı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 15. Baskı 1983.
- Boynukalın, Mehmet. "Hanefî Usûl Muhtasarlarının Gelişimi: (I) Usûlü'l-Pezdevî ve Hanefî Usûlündeki Yeri". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 30 (2017), 487-526.
- Burhânüşşerîa Mahmûd. *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâilî'l-Hidâye*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2021.
- Demir, Halis. *Kitabiyat Hanefî Fıkıh Edebiyatı*. Konya: Haciveyszade ilim ve Kültür Yayınları, 2021.
- Demir, Halis. "Hanefî Fakihî Burhânüşşerîa'nın Vikâye Adlı Eserinin el-İnâye fî Şerhi Vikâyeti'r-Rivâye Kümenati Şerhi". *Uluslararası Geçmişten Günümüze Tokat'ta İlmî ve Kültürel Hayat Sempozyumu: Bildiriler* (2018), 1/180-204.
- Demir, Halis. "Tekmile veya Üstadın Yarım Bıraktığı Eseri Tamamlama Vefası". *Vuslat Eğitim, Kültür ve Düşünce Dergisi* (2023), 269.
- Durmuş, İsmail. "Muhtasar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/, 57-59. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Kallek, Cengiz. "el-Hidâye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/471. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Karlığa, H. Bekir. "Muhammed b. Mübârekşah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/556-557. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn*. Beyrut: Dârü İhyâ'î't-Türâsî'l-'Arabî, t.y.
- Kaya, Eyyüp Said. "Muhtasar (Fıkıh)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/61. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'ucemü'l-müellifin*. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, t.y.
- Kılıç, Muharrem. "Sâlih b. Muhammed Timurtaş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/189. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Koca, Ferhat. "Burhâneddin Mergînânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/182. Ankara: TDV Yayınları, 2004).
- Köse, Ali- Demir, Halis "Merginânî'nin el-Hidâye Adlı Eserine Dair Literatür Araştırması: Kapsam, Önem ve Katkılar". *İslam Hukuku Araştırmalar Dergisi* 45/1 (2025), 623 – 666.
- Merginânî, Alî b. Ebû Bekr b. Abdu'l-Celîl. *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*. İskenderiyye: Daru'l-Selâm, 2021/1433.

- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcim'l-Haneîyye*. Kahire: Darü'l-Kitâb'l-İslâmî, 1324.
- Okumuş, Ömer. "Câmî, Abdurrahman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/94. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Orazov, Orazsahet. "Muhtasar Metinlerin Haneî Literatürü İçindeki Yeri." *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2018), 151-156.
- Özel, Ahmet. "Ali el-Kârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/403. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Özel, Ahmet. *Haneî Fıkıh Âlimleri*. Ankara: TDV Yayınları, 4. Basım, 2014.
- Özel, Ahmet. "Şümunnî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/261. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özen, Şükrü "Sadrüşşerîa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/427. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Öztürk, Abdülvehhab. "Hassâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/395. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Öztürk, Ali. "İslam Hukukunda Telif Yöntemi ve Türü Olarak İhtisar ve Muhtasarlara". *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* 8 /2 (2023), 1482-1501.
- Sakallı, Talat. "İbn Kutluboğa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/152. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Shakır, Najib Muhsin. *Sadru's-Şerî'a Es-Sânî'nin En-Nukâye Adlı Eserinin Tahkiki* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 22.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa. *Miftâhü's-se'âde*. 2/1, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiye, 1985.
- Yaman, Ahmet. "Kuhistânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/348. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Musannifek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/239. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Ziriklî, Hayreddin. *El-A'lâm*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn. 2002.